

Jezična politika u NDH na primjeru novina Primorski vjesnik

Lazar, Rozalija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:552240>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Rozalija Lazar

Jezična politika u NDH na primjeru novina

Primorski vjesnik

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Rozalija Lazar

Matični broj: 0009078185

Jezična politika u NDH na primjeru novina

Primorski vjesnik

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Borana Morić Mohorovičić

Rijeka, 23. rujna 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova *Jezična politika u NDH na primjeru novina Primorski vjesnik* izradila samostalno pod mentorstvom dr. sc. Borane Morić Mohorovičić.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Rozalija Lazar

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Cilj, zadatci i metodologija istraživanja	2
2. Povijesni kontekst Nezavisne Države Hrvatske	3
3. Pokušaj uspostave vlasti NDH na prostoru Rijeke i šire okolice.....	4
4. Tisak i mediji u NDH.....	7
5. Jezik i politika – jezična politika	9
5.1. Zakonske odredbe.....	10
5.2. Hrvatski državni ured za jezik.....	11
6. Jezični purizam	12
7. Novi Hrvatski pravopis	15
8. Primorski vjesnik	17
9. Jezična analiza Primorskoga vjesnika.....	18
9.1. Refleks jata: Dvoglas ie – je	18
9.2. Jednačenje po zvučnosti	19
9.3. Jednačenje po mjestu tvorbe.....	21
9.4. Ispadanje suglasnika	22
9.5. O pisanju tuđih rieči	23
10. Leksik.....	25
10.1. Oživljenice	25
10.2. Tuđice	27
10.3. Neologizmi.....	30
11. Zaključak	32
12. Literatura	34
13. Sažetak	37

1. Uvod

Rad naslovljen *Jezična politika u NDH na primjeru novina Primorski vjesnik* podijeljen je u dva dijela. Prvi se dio rada odnosi na povijesne i teorijske činjenice potrebne za kontekstualiziranje drugoga dijela rada. U poglavlju *Povijesni kontekst Nezavisne Države Hrvatske* daje se kratak pregled i kontekst uspostave države te događaja koji su joj prethodili. U drugom se poglavlju govori o pokušaju uspostave ustaške vlasti na širem riječkom području, što se nikako nije moglo ostvariti zbog dogovora sklopljenog Rimskim ugovorom kojim je poglavnik vratio „dug/uslugu“ Italiji. Poglavlje *Tisak i mediji u NDH* donosi informacije o kontroli i cenzuri tadašnjih tiskovina te o središnjoj ustanovi za ustroj i nadzor državnog medijsko-promidžbenog sustava te njezinim odsjecima. Nadalje, u poglavlju *Jezičnik i politika – jezična politika* daje se teorijski prikaz termina, a potom se navode glavne odrednice ustaške jezične politike; zakonske odredbe kojima su se provodile spomenute odrednice te ponešto o HDUJ-u kao glavnom tijelu koje brine za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika – primarnom nastojanju spomenute politike. Na tom je tragu i sljedeće poglavlje, *Jezični purizam*, u kojem je detaljnije određen sam termin, a potom i oblik ustaškog jezičnog čišćenja kojem se radikalno težilo. Posljednji se dio povijesnoga dijela odnosi na sudbinu *Hrvatskoga pravopisa*, trojice autora: Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića, koji je zaustavljen u tiskari jer nije zadovoljavao načela ustaške vlasti. Tri godine kasnije, 1944., tiskan je drugi pravopisni priručnik istoga naslova, autora F. Cipre te A. B. Klaića, koji je zadovoljavao temeljne zahtjeve propisanih jezičnih odredaba.

Drugi je dio rada analitičko-istraživački te prikazuje jezičnu analizu *Primorskoga vjesnika* koja obuhvaća: refleksi jata, jednačenje po mjestu tvorbe, jednačenje po zvučnosti, ispadanje suglasnika, bilježenje stranih riječi te heterogenost leksičke razine. Iako Rijeka nije bila pod izravnom ustaškom vlašću, bila je svakako pod vlašću i kontrolom totalitarnih talijanskih vlasti, kojima, nasreću, kako je jezična analiza pokazala – nije bilo toliko stalo do djelovanja lokalnih novina.

1.1. Cilj, zadatci i metodologija istraživanja

Cilj je ovoga rada prikazati temeljne odrednice jezične politike koja se provodila za vrijeme trajanja Nezavisne Države Hrvatske te potvrditi ili opovrgnuti prisutnost, odnosno provođenje takve politike u odabranim novinama.

Pritom smo odabrali novine *Primorski vjesnik* koji je izlazio, a izlazi i danas pod nazivom *Novi list*, na području Rijeke i okolice te prenosi informacije iz zemlje i svijeta. Područje Rijeke, gdje je izlazio analizirani list, u vrijeme NDH zapravo nije bilo pod izravnom ustaškom vlašću, već pod vlašću Kraljevine Italije, no ipak je uspješno zadržao odrednicu „anti-totalitarnog“ lista.

Odabrani je korpus, koji se sastoji od šest djelomičnih te osamnaest cjelovitih brojeva, dostupan u Gradskoj knjižnici Rijeka, gdje je trajno pohranjen. *Primorski vjesnik* još uvijek nije dostupan u digitaliziranom izdanju.

Rad je sastavljen i napisan na temelju primarne i sekundarne literature i izvora. Primarni su izvori spomenute novine na temelju kojih se provodila jezična analiza određenih sastavnica, te pravopisni priručnik A. B. Klaića *Koriensko pisanje* na temelju kojeg su određene sastavnice koje će se promatrati i analizirati. Sekundarna je literatura, posebno ona hrvatskoga jezikoslovca Marka Samardžije, korištena za pisanje povijesno-teorijskih dijelova ovoga rada.

2. Povijesni kontekst Nezavisne Države Hrvatske

Nezavisna Država Hrvatska proglašena je 10. travnja 1941. godine proglasom na radiju kojeg je iznio Slavko Kvaternik. Na čelu NDH nalazio se poglavnik Ante Pavelić koji je već od tridesetih godina otvoreno djelovao s namjerom rušenja Kraljevine Jugoslavije te uspostavljanja samostalne države. Pavelić je, kao šef države i vlade, donosio sve važnije odluke o vanjskoj i unutarnjoj politici države. Također, kao državni poglavar, bio je i vrhovni zapovjednik oružanih snaga, a s obzirom na to da država nije imala ni predstavničko zakonodavno tijelo, potpisivao je i donosio i sve zakone i zakonske odredbe. Dakle, apsolutna je vlast bila u njegovim rukama.

Samoj je uspostavi NDH prethodio njemački napad na Poljsku 1. rujna 1939., čime je i službeno započeo Drugi svjetski rat. U novoosnovanoj je državnoj tvorevini vladao totalitarni ustaški režim, a vlasti su preuzele, ili su barem pokušale preuzeti, potpunu kontrolu nad svim sferama života ljudi. Glavni je aparat za kontrolu ljudi, novouspostavljene vlasti, bio upravo jezik. (Labus 2011: 216) U tom kontekstu valja izdvojiti kontrolu medija, najviše tiska. S obzirom na stupanj kontrole, podrazumijeva se i pomno razrađen sustav cenzure koji je provodilo nekoliko državnih tijela i ustanova. Najistaknutiji među njima bio je Državni izvještajni i promičbeni ured čiji je zadatak bio provođenje kontrole nad svim tiskovine na području države.

Suprotno nazivu, novonastala je državna tvorevina uvelike ovisila o odlukama i djelovanjima jačih saveznica, Njemačke i Italije, koje su je i priznale 15. travnja 1941. Do kraja travnja novu su državu priznale i Mađarska, Slovačka, Bugarska i Rumunjska, a do kolovoza i Španjolska, Japan, Danska, Finska te Mandžurija. Valja napomenuti da su NDH priznale isključivo potpisnice Trojnoga ili Antikominternskoga pakta¹, sklopljenog protiv Komunističke internacionale. (Matković 2002: 69–72)

¹ Trojni je pakt vojno-politički savez koji su sklopile Njemačka, Italija i Japan 27. rujna 1940. u Berlinu na rok od deset godina. Ubrzo su mu pristupile Mađarska, Rumunjska, Slovačka i Bugarska. Pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. ožujka 1941. dovelo je 27. ožujka do demonstracija u Beogradu i rušenja vlade Cvetković-Maček, što je potaknulo A. Hitlera da 6. travnja 1941. napadne Kraljevinu Jugoslaviju. Države potpisnice Trojnoga pakta odredile su pravila političke suradnje i vojne pomoći u slučaju vojne agresije na jednu od zemalja potpisnica od strane zemalja koje u to vrijeme još nisu ušle u rat, čime se u prvom redu mislilo na SAD. Također, pri stvaranju „novog poretka“, na europskom su tlu prevlast imale Njemačka i Italija, a na azijskom

3. Pokušaj uspostave vlasti NDH na prostoru Rijeke i šire okolice

Slom sedme jugoslavenske armije, ali i popratni događaji u Zagrebu², izravno su utjecali na političke i vojne prilike u Kvarnerskom primorju. Slavko Kvaternik već je 10. travnja postavio svog brata Petra Milutina Kvaternika za predstavnika sjevernoga sektora, od Čabra od Zrmanje. Na temelju toga, P. M. Kvaternik s grupom je mlađih časnika pokušao preuzeti vojnu i civilnu vlast kao opunomoćenik novoosnovane i uspostavljene Nezavisne Države Hrvatske. U tom naumu nisu doživjeli uspjeh, već su uhićeni, a P. M. Kvaternik je i poginuo u pokušaju da se odupre uhićenju. (Giron 2004: 46)

Međutim, u nekim je mjestima toga područja uspješno uspostavljana vlast NDH: primjerice u Crikvenici, Senju, Rabu, Pagu i Ogulinu. Na području Kastavštine tu je vlast onemogućila odluka zapovjednika mjesta Fiume-Sušak, koji je već 12. travnja za građanskoga povjerenika u Kastvu postavio Luigija Saccarija. (Giron 2004: 46–48)

Podsjetimo, Rimskim ugovorom³ od 27. siječnja 1924. Riječka država, koja zapravo nikada i nije funkcionirala kao država u punom smislu, prestala je i formalno postojati jer ju je Italija

prostoru Japanu. Trojni pakt. (*Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 19. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62427>)

² Proglašenju novoosnovane države prethodila je predaja jugoslavenske vojske nakon samo nekoliko dana rata s Njemačkom, gotovo i bez borbe. Time je došlo do raspada Jugoslavije na čijem su teritoriju nastale države koje su bile dio nje, a jedna je od njih bila i Nezavisna Država Hrvatska. Gotovo odmah po proglašenju NDH putem radija, njemačke su čete počele ulaziti u Zagreb. Hrvatski narod, ne sluteći naredna zbivanja i oblik vlasti, s oduševljenjem je dočekao proglašenje nove države u nadi da će tako izbjeći rat. (Nezavisna Država Hrvatska. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43670>)

³ Rimski ugovori, ugovori koje je Nezavisna Država Hrvatska sklopila s Kraljevinom Italijom u Rimu 18. V. 1941. Potpisali su ih A. Pavelić i B. Mussolini. Sastoje se od triju dokumenata: o razgraničenju, o mornarici i o političkim odnosima Italije i NDH. Italiji je temeljem tih ugovora pripalo područje tzv. Prve zone, koje je obuhvaćalo dijelove Hrvatskoga primorja i Gorskoga kotara (bivši kotari Sušak, Kastav, Čabar i dio Delničkoga kotara te grad Bakar i otoci Krk i Rab), kao i dio Dalmacije (zadarski arhipelag i obala od Novigradskoga mora do područja istočno od Splita, sa zaleđem do rijeke Zrmanje i Drniša te svi srednjodalmatinski otoci osim Brača i Hvara, a na jugu otoci Korčula i Mljet te Boka kotorska). Područje tzv. Druge zone, koja se protezala između teritorija Prve zone i linije Vinica–Plitvička jezera–Plješivica–Čabar–Prenj–Troglav, bilo je demilitarizirano te na njemu NDH nije smjela podizati utvrde i vojna uporišta, ni držati ratnu mornaricu. Iako je bilo predviđeno da gradom Splitom i otokom Korčulom upravlja i vlast NDH, to se nikada nije dogodilo. NDH se odrekla držanja vojne mornarice na Jadranu i gradnje vojnih građevina, osim za potrebe policijske i financijske službe. Italija je preuzela jamstvo za političku

anektirala. (Moravček 2006: 95) Ponovna talijanska okupacija Sušaka, nakon sporazuma Mussolini – Pavelić, dogodila se 18. travnja 1941. kada se poglavnik odrekao znatnog dijela hrvatskih zemalja u korist svog talijanskog fašističkog saveznika. (Moravček 2006: 123)

Zagrebački je tisak 11. travnja prenio vijesti da je ustaška vlast bila uspostavljena i na Sušaku: *Hrvatski narod* izvijestio je da je i oružništvo položilo prisegu i stavilo se na raspolaganje S. Kvaterniku. Ispostavilo se da se radilo samo o pokušaju jer su kasnije toga dana Sušak zaposjele talijanske trupe, za koje se pretpostavlja da su ih na akciju potaknuli njemački vojni uspjesi i uspostava NDH. Na sastanku sušačke delegacije i talijanskih predstavnika, Talijani su odbili prijedlog da se nastupanje njihovih postrojbi odgodi za tri dana kako bi se jugoslavenske trupe mogle povući s graničnih položaja. S obzirom na to, sušački su pregovarači pristali na trenutačnu predaju. (Giron 2004: 48–50)

Talijanski su se pregovarači obvezali da će i nakon predaje građansku vlast obnašati postojeći dužnosnici, no dogovora se nisu pridržavali jer novoimenovani je talijanski zapovjednik mjesta Fiume-Sušak postupio drugačije. Naime, svojom je naredbom 12. travnja imenovao novog civilnog komesara te kotarskog predstavnika Sušaka. Tim su postupkom nastojali spriječiti uspostavu NDH na čitavom okupiranom području zapadne Hrvatske, a posebno na pograničnim kotarima poput Čabra, Kastva i Sušaka. (Giron 2004: 51) Dakle, na anektiranim se područjima uvode fašistički zakoni i fašistički poredak te se ukidaju lokalni organe vlasti; raspuštaju se i protjeruju ustaške i domobranske postrojbe. Posljedice okupacije, ustaški zločini, a osobito Rimski ugovori rezultirali su nezadovoljstvom stanovništva, stoga jača rad komunista koji organiziraju otpor, akcije i napade na talijanske okupatore. Također, dolazi do masovnog pokreta i odlaska stanovništva u partizanske postrojbe, a Narodnooslobodilačka borba se nezaustavljivo šiti.⁴

Pred naletom savezničkih snaga fašistička Italija kapitulirala je 8. rujna 1943. godine. a Rijeku i Sušak su uskoro zauzele njemačke vojne snage pa se grad našao u sastavu nacističkog Reicha. Oslobođenje Sušaka postignuto je 21. travnja, dok su 3. svibnja 1945. partizani preuzeli

neovisnost NDH, dok je kruna kralja Zvonimira bila ponuđena Savojskoj dinastiji. (Rimski ugovori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52919>)

⁴ <http://fluminensia.org/rijeka-pod-italijom>

vlast i u Rijeci. Rijeka i Sušak potom su se našli pod Vojnom upravom Jugoslavenske Armije (VUJA).⁵

⁵ <http://fluminensia.org/rijeka-jedan-grad-devet-drzava>

4. Tisak i mediji u NDH

U prvoj polovici 20. stoljeća novine su bile glavni medij za informiranje javnosti, a ujedno i širenje ustaške propagande. S obzirom na važnost koju su imale, distribucija bez prethodne kontrole i cenzure, bila je nezamisliva. U tu ih je svrhu ustaška vlast u potpunosti nadzirala i kontrolirala kako bi promidžba bila što uspješnija.

Osnivanje NDH i dolazak novih vlasti donosi mnogobrojne promjene, stoga je bilo iznimno važno da se nova politika i ideologija promoviraju kako bi se narod uvjerilo da ono što se propagira jest u njihovu interesu i za njihov boljitak. U svrhu postizanja tog cilja, bilo je nužno preuzeti kontrolu nad svim medijima kroz koje se šire političke ideje i težnje, stoga je već u kolovozu 1941. zakonskom odredbom određeno da Državni izvještajni i promičbeni ured (DIPU), središnja ustanova za ustroj i nadzor cjelokupnog državnog medijsko-promidžbenog sustava, preuzme kontrolu i nadzor nad svim tiskovinama i slikopisima u Državi, a u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i Ustaškom nadzornom službom. Ključna je zadaća DIPU-a bila formiranje javnoga mijenja, a u listopadu 1942. preimenovan je u Glavno ravnateljstvo za promičbu (GRP). Među mnogobrojnim su zadaćama i dužnostima koje je obnašao bile i izdavanje dozvola za izlaženje svih vrsta tiskovina na području NDH te distribucija inozemnih listova. Među njegovim je zadacima i obvezama bilo i sankcioniranje kaznenih djela počinjenih u medijsko-promidžbenom sustavu. Uz to, kontrolirali su, nabavljali i prikazivali slikopise, filmove, odobraval kupnju gramofonskih ploča te odobraval izložbene postave ili organizirali kulturne suradnje i manifestacije. U svojoj su nadležnosti uživali i propisivanje mjera za sprječavanje širenja zabranjenih tiskopisa te izdavanje dozvola za obavljanje poslova urednika. (Labus 2011: 37)

Unutar Državnog izvještajnog i promičbenog ureda djelovalo je nekoliko odsjeka: Odsjek za novinstvo, Odsjek za unutarnju promičbu, Odsjek za vanjsku promičbu, Odsjek za slikopis, Izložbeni grafički ured te Ured za svjetlopis. Odsjek za novinstvo izdavao je dozvole za izdavanje tiskopisa, nadzirao rad svih tiskara u državi te o svemu redovito izvještavao poglavnika i predsjedništva vlade. Između ostalog, obavještavali su novinare o važnijim događajima u zemlji; urednike upućivali i usmjeravali u načinu pisanja, a usput su pratili i vijesti svih važnijih svjetskih radijskih postaja i o tome izvještavali nadređene. Glavni je zadatak Odsjeka za unutarnju promičbu bio nadzirati te sprječavati promidžbenu djelatnost manjina i zajednica koje su smatrane državnim neprijateljima, a pod kojima se podrazumijevaju skupine poput: Židova, komunista, masona te krugova bliskih demokratsko-liberalnome svijetu.

Zadatak je Odsjeka za vanjsku promičbu bio na različite načine odašiljati informacije o Hrvatskoj i Hrvatima, pogodne za ustaške vlasti, u inozemni tisak; organizirati izložbe i kulturna događanja u inozemstvu; održavati prigodne veze s iseljenicima te pripremati prijeme i dočekivati ugledne goste iz inozemstva. Nadalje, Odsjek za slikopis nadzirao je snimanje domaćih filmova, ali i nabavu stranih te kontrolirao i odobravao njihovo prikazivanje. Izložbeno grafički ured nadzirao je izložbene postavbe te ocjenjivao i odabirao predmete u promidžbenu svrhu, dok je posao Ureda za svjetlopis bio prikupljati i čuvati fotografsku građu o životu hrvatskoga naroda. (Labus 2011: 38–39)

Na sam dan kada je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska, obustavljen je rad *Jutarnjega lista* i *Novina*, dok su *Narodne novine*, *Hrvatski glas* te *Hrvatski list* imali dopuštenje za nastavak rada. Najvažnije su novine za vrijeme NDH bile: *Ustaša*, *Spremnost*, *Ustaška mladež* i *Za dom*, listovi koji su promicali ustaške ideale i svjetonazore. Suprotno navedenim listovima, dnevne novine *Primorski vjesnik*, koje ćemo u drugom dijelu rada analizirati, otvoreno se i bez zadržske suprotstavljaju totalitarnim režimima i načelima koja propagiraju. U tom bismo ih smislu, u pogledu tema, ali i načina pisanja, mogli smatrati „anti-totalitarnim“ tiskom.

Dakako, novoosnovana je vlast bila svjesna da nisu svi novinari na njihovoj strani, stoga su u pravilnik Hrvatskog novinarskog društva unijeli napomenu da bi svaki novinar trebao biti član ustaške organizacije. Upravo zbog uskraćivanja slobode izbora slijedila su brojna otpuštanja onih koji su smatrani nepodobnima, a oni koji nisu poštivali dane odredbe i propise, bili su prognani. Sloboda je tiska, odnosno izražavanja, bila nadasve reducirana, a uloga se novinara sastojala u prenošenju ustaških načela te njihovu uzdizanju na razinu nacionalnoga svjetonazora. Ustaški je režim potpunom kontrolom novina, ali i drugih medija, utjecao na sadržaj novina, a samim time i na oblikovanje javnoga mijenja. Točnije, tisak biva glavnom sastavnicom kulturne revolucije čiji je cilj izgradnja novoga čovjeka. (Labus 2011: 30)

5. Jezik i politika – jezična politika

Nekoliko je autora koji su se problematikom jezične politike detaljnije bavili te pritom iznijeli različita tumačenja toga pojma. Prema Marku Samardžiji jezična je politika skup postupaka pomoću kojih institucije, grupe ili pojedinci u jednome društvu neposredno utječu na jezik, upotrebu jezika i jezičnu situaciju u jednom segmentu društva, cijelome društvu ili u više sinkronih društava. (Samardžija 1993: 83) Nadalje, Dubravko Škiljan pojam jezične politike definira kao „skup racionalnih i institucionaliziranih postupaka kojima neko društvo utječe na jezične oblike javne komunikacije i na formiranje svijesti svojih sudionika o tim oblicima.“ (Škiljan 1988: 18) Navedena je definicija na tragu one koju je za isti pojam iznio Ljudevit Rajić: „skup postupaka pomoću kojih institucije, grupe ili pojedinci u jednome društvu neposredno ili posredno utječu na jezik, upotrebu jezika i jezičnu situaciju u jednom segmentu društva, cijelom društvu ili u više sinkroniziranih društava.“ (Rajić 1983: 180)

Škiljan (1988: 17) ističe da se taj pojam javlja relativno kasno, tek sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, dok početak razvoja započinje desetak godina ranije. Jezična je politika, kao disciplina, pretežito usmjerena na standardni jezik koji se kroz instituciju države i njezinog uređenja postavlja kao krovni oblik jezika. Shodno tome, javna je komunikacija, u kojoj se pretežito upotrebljava standardni jezik, predmet bavljenja jezične politike. U tom kontekstu, Škiljan razlikuje javnu od privatne komunikacije te navodi da jezična politika vrši izravnu kontrolu i nadzor javne komunikacije, dok je ta kontrola nad privatnom komunikacijom tek indirektna.

Jezična je politika gotovo uvijek dio globalne politike nekog društva te se njezina realizacija vrši kroz političke institucije. (Škiljan 1988: 18) Ipak, treba je razlikovati od pojave politike u jeziku. Dok se jezična politika može promatrati kao pozitivna pojava u kontekstu odgovornog planiranja jezičnoga puta određenoga naroda ili države, politika je u jeziku svakako negativno obojena jer ograničava pravi tijek jezika i čini ga sredstvom manipulacije. Primjer je takvog nasilnog dominiranja politike u jeziku, jezična politika u NDH, izrazito direktivna te regulirana državnim odredbama i provedbama. I upravo ovo jest glavna odrednica jezične politike NDH: politika u jeziku, kojoj zasigurno tamo nije bilo mjesto, barem ne u tolikoj mjeri.

Dakle, jezična politika predstavlja sve djelatnosti kojima institucije nastoje nadzirati jezičnu praksu i ideologiju. Važnost jezika za određenu naciju možemo tražiti u ideji o jednoj naciji, jednome jeziku, ali i jednoj povijesti koja potiče iz 19. stoljeća. Jezik, osim što ima iznimno

važnu ulogu prilikom formiranja jedne nacije, on je i dio tog nacionalnog identiteta „i pri izgradnji države ima utilitarnu ulogu jer postaje komunikacijski medij koji državi omogućuje učinkovito funkcioniranje političkog i ekonomskog života, posebice kako se razvija demokracija.“ (Škiljan 1988: 20)

Valja napomenuti kako pojam jezične politike u načelu ne bi trebao povlačiti negativne konotacije, osim kada je riječ o istom pojmu unutar NDH jer unutar iste nadasve pozitivnih učinaka da i nema. Navedeno potvrđujemo navodima Marka Samardžije koji jezičnu politiku Nezavisne Države Hrvatske određuje izrazito direktivnom, a njezinim glavnim obilježjima navodi: naglašena direktivnost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom; zahtijevanje i nametanje korijenskoga pravopisa; čišćenje hrvatskoga jezika; pokretanje izrade rječnika hrvatskoga jezika; razna nastojanja uklanjanja nametnutih srbizama te potpun jezični i pravopisni nadzor svih tiskopisa. (Samardžija 2008: 124)

5.1. Zakonske odredbe

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izdavali su se propisi u obliku zakonskih odredaba i naredaba. Zakonske je odredbe izdavao poglavnik kao nositelj zakonodavne vlasti, dok su naredbe izdavale razne upravne oblasti poput ministarstava. (Samardžija 1993: 45) U kontekstu najznačajnijih odredaba koje se dotiču te utječu na jezična pitanja, spomenut ćemo *Zakonsku odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik te Zakonsku odredbu o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* na koje ćemo se i dalje tijekom rada nadovezivati i pozivati.

Ubrzo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, ustaške su vlasti donijele *Zakonske odredbe i naredbe o hrvatskom jeziku i pravopisu* kojima su nastojali riješiti jezična pitanja. Prva među njima bila je *Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik* koji je otvoren u okviru Ministarstva bogoštovlja i nastave. Predviđeno samom odredbom, HDUJ trebao je djelovati u suradnji s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti u Zagrebu te s Hrvatskim sveučilištem u Zagrebu. Mjesto ravnatelja dodijeljeno je sveučilišnom profesoru i jezikoslovcu Stjepanu Ivšiću, no on je tu dužnost odbio, stoga je ona pripala profesoru više pedagoške škole u Zagrebu, Blažu Jurišiću. Važniji suradnici HDUJ bili su jezikoslovci Adolf Bratoljub Klaić, Miroslav Šošćarić, Kruno Krstić, Nikola Rončević te umirovljeni profesori Petar Guberina i Franjo Cipra. (Samardžija 2008: 38)

U srpnju iste godine donesena je i *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*. Tom je odredbom štokavski dijalekt jekavskoga, odnosno ijekavskoga izgovora proglašen službenim hrvatskim jezikom koji se mora pisati po korijenskome pravopisu, umjesto dotadašnjega fonološkoga. (Ozckowa 2010: 296)

Marko Samardžija, hrvatski jezikoslovac koji se kontinuirano bavio jezičnom problematikom u NDH, smatra da upravo ova odredba naj snažnije i najočitiije odražava ključne odrednice ustaške vlasti i politike jer biva izravno oslonjena na dominantna ustaška načela. (Samardžija 2008: 46)

5.2. Hrvatski državni ured za jezik

Poglavnik Ante Pavelić odmah je u travnju 1941. donio *Zakonsku odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik*. Primarni je zadatak HDUJ-a bio paziti na pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika u javnoj upotrebi, a glavni pravci djelovanja bili su: pripremanje školskih udžbenika i priručnika iz jezičnoga područja; jezični i pravopisni pregled školskih knjiga i rukopisa prije objavljivanja; jezična suradnja s višim zakonodavnim i izvršnim tijelima prilikom priređivanja zakona i zakonskih odredaba; jezično nadgledanje te ispravljanje i odobravanje svih tiskovina; jezično savjetovanje pisaca i nakladnika te jezična promidžba. Između ostalog, članovi su toga ureda raspravljali i o koncepciji novoga hrvatskoga pravopisa te izradi novoga priručnika u skladu s tim pravopisom. Također, bili su dužni odgovarati na pitanja u vezi s jezičnim, uglavnom leksičkim i terminološkim, ali i pravopisnim nedoumicama koja su HDJU-u upućivale pravne osobe. (Klaić 1942: 11)

Među prvim važnijim pitanjima bilo je ono u vezi novoga hrvatskoga pravopisa jer, ipak, dotadašnji Boranićev pravopis⁶ nije bio u skladu sa zahtjevima ustaških vlasti. Više će riječi o spomenutim pravopisima biti u zasebnom poglavlju.

⁶ Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika Dragutina Boranića koji je izdao Nakladni zavod banovine Hrvatske, u Zagrebu 1941. osmo je izdanje navedenoga djela, tzv. banovinsko, a ukupno deveto. Izazvalo je nemire i probleme te je Pravopis na kraju bio ukinut. Problematičnim se pokazao sam naziv jezika, hrvatski ili srpski; povezanost s Hrvatskim pravopisom Ivana Broza jer je njime kodificirana fonološka koncepcija koju su mnogi smatrali „vukovskom“ i nehrvatskom, a i tim je pravopisom iz službene uporabe potisnut tradicionalni hrvatski pravopis kako je oblikovan od hrvatskog narodnog preporoda. (Samardžija 2008: 68)

6. Jezični purizam

Prethodno je spomenuto da je upravo jezični purizam jedna od važnijih odrednica jezične politike NDH. Jezični purizam ili jezično čistunstvo ima u Hrvata vrlo dugu tradiciju koja seže u vremena rane srednjovjekovne pismenosti. Taj je fenomen snažno obilježio hrvatski jezik tijekom povijesti, posebno u prijelomnim razdobljima kakvo je upravo razdoblje NDH. Jedan od razloga inzistiranja na takvom jezičnom purizmu, Marija Vlašić vidi u tome što je NDH bila po mnogočemu sljedbenica fašističke Njemačke i Italije, stoga je neupitno slijedila i djelomičnu jezičnu politiku tih dviju država. (Vlašić 2012: 78)

Gotovo odmah po osnivanju NDH može se uočiti težnja da briga i skrb za jezik i jezična pitanja postanu dio državne politike. Te se namjere naslućuju iz članka u *Zakonskoj odredbi o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistoga hrvatskoga jezika kod sudova* iz travnja koji glasi: „Svi suci i sve stranke imaju upotrebljavati usmeno i pismeno i u svojim pismenim sastavcima čisto hrvatski jezik, bez obzira na zakonske stručne izraze. Tuđjice se imaju izbjegavati i svagdje, gdje god je to samo moguće zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima.“ (Samardžija 1993: 13). Dakle, ustaška je vlast provodila i težila ekstremnoj razini jezičnog purizma u kojemu se zabranjuje korištenje ikakvih tuđica, posebno srbizama, te u svakoj situaciji valja govoriti čistim hrvatskim jezikom.

Samardžija navodi da su „ustaške vlasti izabrale u to doba nacionalno i politički iznimno osjetljivo područje jezika za stvaranje dojma o sveobuhvatnosti svoje brige za sve probleme hrvatskog naroda i odlučnost da se oni riješe“. (Samardžija 1993:14) Točnije, jezik je postao sredstvo kojim je politička vlast htjela demonstrirati svoju moć. (Tusić 2015: 19)

Stavovi ustaških vlasti o jezičnom purizmu ili zašto ga smatraju nužnim, najbolje prikazuje izjava Ante Pavelića: „nikada kroz stoljeća hrvatski narod na svome jeziku nije toliko pretrpio koliko ove dvadeset i tri godine jer su u to vrijeme najprostije, najgrdje, najgadnije balkanske rieči postale sastavnim dielom hrvatskoga jezika. Zbog toga je naš liepi jezik, naš zvučni jezik, naš kulturni jezik, u pravom smislu rieči gospodski jezik postao običnim žargonom u kojemu smet ljudskoga društva u noćnim kavanama razgovara.“ (Samardžija, 1993: 117)

Govoreći o fenomenu jezičnoga purizma, različiti ga autori različito tumače i definiraju: Radoslav Katičić navodi da „sam pojam kulture kojega jezika uključuje i brigu oko njegove čistoće, podrazumijeva pomnju pri govorenju i pisanju. Pri izgrađivanju jezičnog standarda svaka se zajednica mora opredijeliti prema purizmu. Kakvo će biti to opredjeljenje zavisi od

mnogih činilaca, i to od čisto unutrašnjih, jezičnih, i od vanjskih, povijesnih i društvenih.“ (Katičić 1992: 55) Dalibor Brozović navodi da se „svaki standardni jezik izgrađuje u procesima koji su idejno i psihički opterećeni shvaćanjima i postupcima što bi se mogli nazvati purizmom,“ a sam purizam definira kao „predodžbu o poželjnom i nepoželjnom; agresivnu nekritičnost težnjama da se ostvari ideal jezika i nepoštivanje stilističkih i funkcionalnih kriterija u vrednovanju pojedinih elemenata supstancije.“ (Brozović 1970: 49) Nadalje, Krešimir Mićanović jezični purizam smatra sastavnim dijelom jezične kulture te univerzalnom značajkom standardnoga jezika. (Mićanović 2006: 26), dok pak Marko Samardžija purizam određuje sastavnim dijelom standardnosti jezika koja uključuje poznavanje i poštivanje normi standardnoga jezika; razvijanje osjetljivosti za pravilnosti, kao i za stilsku vrijednost jezičnih sredstava. (Samardžija 1993: 49)

Povijesni razvoj hrvatskoga jezika, u grubo, možemo podijeliti na predstandardno i standardno razdoblje. Ta se razdoblja razvoja hrvatskoga jezika u mnogočemu razlikuju, no kontinuirano zastupanje, zalaganje i provođenje jezičnoga purizma jest zajedničko. Razlikujemo implicitni ili praktični purizam predstandardnoga razdoblja te eksplicitni ili teoretski purizam koji je obilježio standardno razdoblje. Zanimljivo je i značajno, no ne i neočekivano, da je upravo za vrijeme NDH prvi put uveden i institucionalni jezični purizam.

U svojoj je povijesti i tijekom razvoja, hrvatski jezik neprestano dobivao ulogu jezika primatelja, što zbog geografskoga položaja, što zbog svoje maline. Tako je hrvatski jezik neprestano uspostavljao izravne ili neizravne geografske, kulturno-civilizacijske i političke kontakte sa staroslavenskim, latinskim, talijanskim, njemačkim, mađarskim i turskim jezikom.

Puristički se savjeti iz vremena NDH razlikuju po autorstvu, odnosno po tome tko ih je propisivao, ali i po stupnju svoje obvezatnosti. Prema tome, Marko Samardžija navodi tri vrste jezičnih savjeta: neslužbeni autorski savjeti, politički dirigitirani savjeti te stručni službeni savjeti. Neslužbeni se autorski savjeti redom prepoznaju po tome što se zna tko ih je napisao, no razlikuju se po tome je li autor jezični stručnjak ili jezični amater. Takvih je savjeta najmanje, tek nekoliko, i uglavnom se javljaju na samom početku i pri samom kraju ustaške vladavine. U ovoj skupini savjeta najčešće se pisalo o posuđenicama u hrvatskome jeziku: o internacionalizmima, turcizmima i srbizmima. Dakako, prednjačila su nastojanja za uklanjanje srbizama koji su se isticali kao poseban izazov, a s kojima je i bilo najviše problema jer su u nastojanjima da se izbace iz jezika, često stradale i dobre hrvatske riječi. Nadalje, ovi su se autori pretežno bavili i specifičnim problemima koji su se javili za vrijeme NDH, a uglavnom

su se odnosili na pravopisne nedoumice do kojih je došlo zbog prelaska na korijenski pravopis. (Samardžija 1993: 13–14)

Drugi je tip jezičnih savjeta, politički dirigitiranih, uglavnom iznošen u zakonima, točnije zakonskim odredbama i provedbama. Jedan je od takvih primjera savjeta, odnosno zahtjeva, *Zakonska odredba o izricanju osuda*, ili pak drugi: *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku* u kojem se navodi da je hrvatski jezik javno dobro i da ga se ne smije iskrivljavati ili nagrđivati pogrešnim pisanjem ili korištenjem riječi koje nisu u duhu hrvatskoga jezika. (Samardžija 1993: 14) Također, Marko Samardžija (1993: 14–15) navodi da su vlasti izricale takve zahtjeve i putem drugih oblika, pa navodi primjer *Upozorenja* objavljenog u središnjem političkom dnevniku *Hrvatski narod*, a ono glasi: „Opetovano je upozoravano, da se ne smije upotrebljavati riječ ‘lice’ umjesto riječi ‘osoba’ i riječ ‘izhrana’ umjesto ‘prehrana’. Unatoč tome mnogi te riječi upotrebljavaju u govoru i u pismu, pa čak i u službenim spisima. Upozorava se, da se više nikako ne će trpiti, da bilo tko u službenim spisima ili u novinskim člancima te riječi upotrebljava, nego će se proti svakome radi takova nehaja i skrajnje nemarnosti postupati na odgovarajući način. Hrvatski izraz je ‘osoba’, a ne ‘lice’; ‘prehrana’, a ne ‘izhrana’“. No, to ipak nije sve; prema Samardžiji (1993: 16) postojali su i *ideološki* članci unutar odredbi koji su se konkretno i primarno bavili purizmom. Primjer je takvog članka treći članak *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku*: „Zabranjuje se davati nehrvatska imena i nazive trgovinama, poduzećima, zavodima, društvima i bilo kakvim ustanovama, a isto je tako zabranjeno izvještavati i postavljati javno bilo kakove nadpise, koji stoje u protimbi s ustanovama ove zakonske odredbe.“ (Klaić 1942: 18)

Treći je tip savjeta donosio i odašiljao Hrvatski državni ured za jezik osnovan 28. travnja 1941. Njegove radne i stručne obveze pobliže su objašnjenje u zasebnom poglavlju rada. U pogledu jezičnih savjeta, HDUJ je, primjerice, iznosio pravilnija leksička rješenja i njihova objašnjenja. Zapravo, navodi se i izravno sugerira govornicima uporaba čistih hrvatskih riječi te udaljavanje od tuđica, posebno srbizama.

7. Novi Hrvatski pravopis

Naime, prvim pravopisnim priručnikom u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj navodi se *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića⁷. Ipak, taj se pravopis nije mogao zadržati zbog mnogobrojnih kritičkih primjedaba poput: naziva jezika, je li hrvatski ili srpski; povezanosti s *Hrvatskim pravopisom* Ivana Broza kojim je kodificirana fonološka koncepcija koju su mnogi smatrali nehrvatskom i „vukovskom“ te jer je tim pravopisom potisnut tradicionalni hrvatski pravopis iz službene uporabe te činjenica da je Boranićev pravopis 1939. ponovno vraćen u uporabu u svom kanonskom obliku kako bi se spriječilo daljnje etimologiziranje. (Samardžija 2008: 68)

Na početku su pak planovi bili drugačiji, ili su barem javnosti tako predstavljeni. Naime, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića navodi se kao prvi pravopisni priručnik u NDH jer ustaška vlast nije namjeravala značajno mijenjati aktualne pravopisne odrednice. (Samardžija, 1993: 31) Ipak, zbog brojnih primjedaba te ideoloških neslaganja,

⁷ Podsjetimo, Boranićev se pravopis, koji je u NDH prvotno određen kao valjani, temelji na postavkama Brozova *Hrvatskoga pravopisa*, stoga u tumačenju hrvatske pravopisne koncepcije valja krenuti od njega. U hrvatskomu jeziku, nakon Preporoda smjenjuju se razni pravopisi uređeni prema morfonološkome načelu, vladajućem u slavenskim jezicima. Ivan Broz svojim pravopisom unosi bitnu promjenu: uvodi umjereni fonološki pravopis. Od fonološkoga načela odstupa, izuzmemo li promjene između riječi (kod kuće umjesto kot kuće), samo u tome da d ne prelazi u t ispred s, š, c, č, ć. Za kasniji pravopisni razvoj važne su još neke pravopisne odredbe, a u dvjema od njih Broz nije potpuno dosljedan. Te su odredbe: imeničke plurale na -dci, -tci piše tako samo iznimno, inače -ci, a za kratki jat iza skupine suglasnik + r piše čas je (krjepost, pogrješka i sl.), čas e. Nakon Brozove smrti, Dragutin Boranić preuzima priređivanje Hrvatskoga pravopisa te ga izdaje kao Broz-Boranićev. U početku Boranić ne unosi značajnije promjene, već samo razrađuje tekst te djelomično uklanja pojedina Brozova kolebanja. Nadalje, nakon Prvog svjetskog rata znatnije intervenira te u četiri izdanja između 1921. i 1928. mijenja i naslov u *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Od tada ga objavljuje i samo pod svojim imenom. Što se tiče izostanka asimilacije d, nema promjene, no je iza pokrivenoga r ostaje još samo u u (po)modrjeti i ogrjev, drugdje je e. U razdoblju od uspostave šestojanuarske diktature i izdavanja obvezatnoga Pravopisnog uputstva 1929. do uspostave Banovine Hrvatske 1939., Boranić izdaje još tri izdanja prilagođena u skladu s nametnutim Uputstvom. Takav je pravopis bio omražen, stoga je među prvim odredbama Banovine Hrvatske bilo ukidanje nametnutog pravopisa. Za Banovinu Hrvatsku priređuje dva izdanja, 1940. i 1941., u kojima se vraća na stanje iz 1928. <https://www.matica.hr/vijenac/186/Jedanaest%20desetlje%20C4%87a%20hrvatskoga%20pravopisnog%20kri%20%BEnog%20puta/>

javila se potreba za koncipiranjem novoga pravopisa. Hrvatski državni ured za jezik, na osnovi *Ministarske naredbe o hrvatskom pravopisu*, pristupio je izradi novoga pravopisnoga priručnika. Taj je zadatak povjeren trojici autora i jezikoslovaca: Petru Guberini, Kruni Krstiću te Franji Cipri. Ubrzano se i zdušno radilo na tom priručniku, međutim, pri kraju pripreme novoga pravopisa izdana je *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* s čijim se temeljnim zahtjevom koncepcija novoga *Pravopisa* nije mogla uskladiti. Tako je *Hrvatski pravopis* trojice autora zabranjen i prije nego li je u potpunosti dovršen i tiskan. Zanimljivo, taj je podatak objavljen tek tri godine nakon, povodom tiskanja drugog pravopisnog priručnika pod istim naslovom. (Samardžija 2008: 44)

Uplašeni svim događanjima i neobzirnom politikom, mnogi su govornici hrvatskoga jezika po kratkom postupku napustili dotadašnji fonološki pravopis, a prigrlili novi korijenski, bez obzira što nisu znali kako točno pisati. Uslijed svega, počelo se pisati nikako drugačije do li „po osjećaju“ pa je bilo više nego nužno izdati kakav pravopisni priručnik. Vraćanje i oživljavanje korijenskoga pravopisa 1941. započelo je zbog težnji povratku hrvatskoj pravopisnoj tradiciji. No, u početku je bilo iznimno teško provođenje toga pravopisa jer nije bilo priručnika koji bi sustavno prikazao pravila korijenskoga pisanja. (Lemaić-Njari, 2010: 223–232)

Napokon, potkraj kolovoza 1942. Adolf Bratoljub Klaić, u suradnji s HDUJ, objavljuje pravopisnu knjižicu *Koriensko pisanje*. Ta se knjižica sastoji od dvaju dijelova: prvoga zakonodavnoga dijela u kojem su navedene sve relevantne odredbe i provedbe, te drugoga pravopisnoga koji je podijeljen na dio o pravopisnim pravilima i pravopisni rječnik. Uz to, autor u predgovoru daje kratak pregled povijesti hrvatskog korijenskog pravopisa te ističe da se u tom priručniku ne donosi išta novo, već da je riječ o nastavku starog hrvatskog običaja. (Lemaić-Njari, 2010: 223–232)

Knjižica *Koriensko pisanje* služila je svrsi sve do 1944. kada je objavljeno drugo izdanje *Hrvatskoga pravopisa* sastavljenog od strane članova Hrvatskog državnog ured za jezik, Adolfa Bratoljuba Klaića i Franje Cipre. Riječ je o dotad najopsežnijem hrvatskom pravopisu koji je bio podijeljen u dva dijela. U prvom se dijelu opširno i detaljno izlažu pravila novoga pravopisa, dok se u drugom dijelu nalazi pravopisni rječnik. U morfološkom se izričaju naglašava da je hrvatski pravopis načelno korijenski, stoga se pazi na postanak riječi, odnosno čuva se korijen riječi. (Lemaić-Njari, 2010: 223–232)

8. Primorski vjesnik

Primorski vjesnik dnevni je tisak s iznimno dugom tradicijom⁸. Pojava toga tiska seže u 1900. godinu kada je počeo izlaziti pod nazivom *Novi list*, a prvi je urednik bio Frano Supilo. Ubrzo po osnutku, dopunjen je naziv te postaje *Riječki Novi list*. Godine 1915. prestaje izlaziti, a moguće razloge valja tražiti u ratnim zbivanjima koja su tada vladala u svijetu. Godine 1923. Nikola Polić pokreće *Primorski Novi list*, no već godinu kasnije zabranjeno je tiskanje toga lista. Od 1925. izlazi *Suščki Novi list*, s prekidima do 1932. Sljedeći zabilježeni podatci svjedoče izlaženju toga dnevnoga lista od 1935. do 1941. pod nazivom *Primorske novine*, dok su od 1943. do 1947. nosile ime *Primorski vjesnik*. 1947. ponovno je promijenio ime, i to u *Riječki list*. Posljednja je promjena naziva učinjena 1954. kada i dobiva današnji, a ujedno i prvotni naziv – *Novi list*.

Primorski je vjesnik u vrijeme NDH nosio podnaslov *Glasilo Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatskog primorja*.

Istraživanjem, u svrhu pisanja ovoga rada, obuhvaćeno je nekoliko brojeva iz 1941. te brojevi od lipnja 1944. do svibnja 1945. Točnije, pod brojevima iz 1941. misli se na isječke novina unutar knjižice *Primorski vjesnik 1941*. Petra Strčića. Spomenuti su brojevi iz 1944. i 1945. sačuvani i dostupni u gradskoj knjižnici u Rijeci, u spomen nemilih vremena te pokušaju suprotstavljanja istima, gdje su i iščitavane i analizirane za potrebe pisanja ovoga rada.

Iako podnaslov dnevnika (*Glasilo Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatskog primorja*) te potvrđene teme lista sugeriraju upravo suprotno, analizom će se pokušati utvrditi je li i u kojoj mjeri ustaška pravopisna koncepcija utjecala na normu riječkih novina. Ne zaboravimo da je Rijeka u to vrijeme bila pod Italijom, koja je uz Njemačku bila glavni pokrovitelj i ideološki začetnik NDH.

Pritom ćemo u obzir uzeti: refleks jata, jednačenje po mjestu tvorbe, jednačenje po zvučnosti, ispadanje suglasnika, bilježenje stranih riječi te heterogenost leksičke razine.

⁸ <https://libraries.uniri.hr/cgi-bin/unilib.cgi?form=D1941004104>

9. Jezična analiza Primorskoga vjesnika

9.1. Refleks jata: Dvoglas ie – je

Prema pravilu korijenskoga pravopisa u dugim se slogovima prema jatu bilježi *ie*, dok se u kratkim redovito bilježi *je*. Spomenimo, u dotadašnjem se pravopisu u dugim slogovima bilježilo *ije*, a u kratkima *je*. Dakle, pravopisna se promjena odnosi samo na duge slogove (*biel*; ranije: *bijel*).

Prema *Korienskom pravopisu* tamo gdje je dugo ikavsko *i* isto se bilježi *ie*, osim u sljedećim iznimkama:

- a) u genitivu množine imenica, koje u nominativu jednine imaju kratko *je* (*mjera, sjena, odjela, primjera, uvjeta, savjeta*);
- b) u padežima imenica kad se *je* nalazi između dvaju suglasnika, od kojih je prvi *l, lj, n, r* ili *v* (*drvodjelca, ponedjeljku, primjerci*);
- c) u prošlim glagolskim pridjevima (*umjevši, poletjevši, vidjevši*);
- d) u umanjenicama u kojima suglasnici *l, lj, n, r* ili *v* dolaze iza *je* (*djelce, koljence, sjenka*);
- e) u nekim imenicama od milja poput *djedo* ili *djeva*;
- f) u nekim trajnim glagolima poput *premještati, zamjerati* ili *razmjerati*;
- g) te u nekim osamljenim riječima poput *čovječak, vjernost* ili *vještac*. (Klaić 1942: 25–27)

U analiziranom se korpusu ostvaraj dugoga jata dosljedno bilježi slijedom *ije*, primjerice: *povijesni, riječima, cijelu, poslije, slijedi, vijećnika, dijelila, zvijer, vijest, Nijemci, lijekova, dvije, svijet, vrijeme, donijela, prijestolnica, prijedlog, dijela, ocijenili, rijeke, opredijelili, bijes, naprijed, vrijednost, vrijeđala, strijelja, slijepog, zaplijenjeni, svijetlim, prijeteći, svijest, tijesna, stijeg, crijevne, zapovijed, spriječimo, smijehom, nijem, bijeda, sijeno, uslijed, cijenimo, spriječiti, grijeh, prijedlog, liječniku, poduprijeti, cijepljenih, oblijeću, prijelaz, prijeglas, prijepis...*

Također, zabilježeni su primjeri poput *djete, zvjeri, bjes, smjeh, rjeke, povjesne* koje možemo pripisati neznanju ili omašci novinara.

Valja spomenuti i potvrđene primjere s ikavskim refleksom jata: *bditi, sticati i uticaje* u kojima je, vjerujemo, riječ o lokalnom idiomu novinara. Naime, navedeni su primjeri zabilježeni u više članaka istoga autora.

9.2. Jednačenje po zvučnosti

Pisati i služiti se korijenskim pravopisom podrazumijeva da se u pisanju suglasničkih skupova uvažava i pozornost pridaje postanku riječi pred njegovim izgovorom. Dotadašnji se fonološki pravopis temeljio na jednačenju suglasnika po zvučnosti, jednačenju suglasnika po mjestu tvorbe te na ispadanju suglasnika. U korijenskom pravopisu došlo je do djelomičnih promjena u vezi s trima navedenim načelima. Ovdje ćemo se osvrnuti na jednačenje po zvučnosti, a o drugim dvjema promjenama više će biti riječi u potpoglavljima koja slijede.

U dotadašnjem se pravopisu provodilo jednačenje suglasnika po zvučnosti prema podjeli suglasnika na zvučne i bezvučne. Takve promjene zvučnih suglasnika u bezvučne i obrnuto, provedbena naredba ne dopušta u pismu osim u slučajevima promjene bezvučnog *k* u zvučno *g* i u slučajevima promjene bezvučnog *s* u zvučno *z* u riječima poput *zbor, zbilja, zdrug, zgrada* ili *zgod*a. (Klaić 1942: 30)

Dakle, provedbena naredba i korijenski pravopis ne dopuštaju da se suglasnički skupovi u pismu izjednačavaju po zvučnosti:

I. u oblicima imenica s nepostojanim *a*:

a) s nastavkom *c, k i t*, primjeri poput *vrabca, rubca, redka i hrbta*;

II. u oblicima pridjeva s nepostojanim *a* s nastavkom *k*, primjeri poput *sladak, gladko i nizak*;

III. u tvorbi riječi:

a) ispred imenskih nastavaka *-ba* (*primjetba*), *-benica* (*naručbenica*), *-benik* (*glasbenik*), *-bina* (*vračbina*), *-ce* (*nebce*), *-čanik* (*zubčanik*), *-čanin* (*Zagrebčanin*), *-če(čad)* (*robče, vrabčad*), *-čica* (*zibčica*), *-čić* (*svezčić*), *-ka* (*zibka*), *-kinja* (*robkinja*), *-ko* (*Vladko*), *-ština* (*nepodobština*), *-tina* (*lupežtina*) i *-tvo* (*bezboštvo*);

b) ispred pridjevskih nastavaka *-čan* (*nebčan*), *-čiji* (*drugčiji*) i *-ki* (*francuzki*);

c) ispred glagolskih nastavaka *-čati* (*otežčati*), *-kati* (*grizkati*), *-sti* (*skubsti*) i *-ti* (*grizti*);

d) te ispred priložnih nastavaka *-ce* (*uzagrabce*) i *-ke* (*natražke*);

IV. u složenicama:

a) s prefiksima *bez-* (*bezkonačan*), *iz-* (*izhlapiti*), *nad-* (*nadpis*), *nuz-* (*nuzprostorija*), *ob-* (*obkoliti*), *od-* (*otključati*), *pod-* (*podpis*), *pred-* (*predpostavka*), *raz-* (*razkopati*) i *uz-* (*uzpinjača*). (Klaić 1942: 31–32)

Jednačenje suglasnika po zvučnosti dosljedno se provodi u *Primorskom vjesniku*:

I. u oblicima imenica s nepostojanim *a* s nastavkom *c* i *k*: *obrasci*, *napretku*, *poretka*;

II. u oblicima pridjeva s nepostojanim *a* s nastavkom *k*: *rijetko*, *tešku*, *glatka*, *bliske*;

III. u tvorbi riječi:

a) ispred imenskih nastavaka:

-ba: *primjedba*, *glazba*;

-ka: *bilješka*;

-kinja: *sluškinja*;

-ština: *potrepština*;

-tvo: *društvo*, *mnoštvo*, *ropstvo*;

b) ispred pridjevskih nastavaka

-čiji: *drukčiji*;

-ki: *francuski*, *švapski*, *općinski*, *engleski*;

c) ispred glagolskih nastavaka:

-sti: *grepsti*, *zepsti*;

-ti: *gristi*;

d) te ispred priložnih nastavaka:

-ke: *natraške*;

IV. u složenicama:

a) s prefiksima:

bez-: *besplatno, bespoštedniju, beskompromisno, beskrajno, besmisleni;*

iz-: *iskazuje, istovar, ispalio, ishod, isključivo, ispit, istrgnule, istjerati, iskrčavanje, ispostava, istaknuti, iscrpe, ispiju, iskaznice, isprave, iskusan, ispunjavaju, ističu;*

nad-: *natpise, natprosječno;*

ob-: *opkoljen, opskrbljeni, općinski, opći, opširan;*

od-: *otpočele, otkuda, otkloniti, otsvirat, otsjecima, otpor, otkaz, odsutne;*

pod-: *potpukovnik, potpredsjednika, pothvatima, upotpunili;*

pred-: *pretpostavlja, pretstavnik, pretstavlja, pretstojećim, pretsjednik;*

raz-: *raspasti, raskrsnica, raskršće, raspravlja, rasprave, raskrstiti, rastjerali;*

uz-: *usprkos, usprotivili, uspjeli, ustrajali, ustvrdio.*

Pronađeni su i primjeri poput *predsjednik, predstavnik, sredstva* u kojima promjena nije provedena pa bi ti primjeri bili u skladu s korijenskim pisanjem. Ipak, za te se primjere smatra da su nastali pogreškom novinara jer su iznimke i jer su ti isti leksemi više puta zabilježeni u obliku u kojem je promjena provedena. S druge strane, mogući je razlog pisanje prema Boranićevom pravopisu i načelu da *d* ne prelazi u *t* ispred *s, š, c, č, ć*.

9.3. Jednačenje po mjestu tvorbe

Jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe u dotadašnjem se pravopisu odražavalo u sljedećim promjenama: *s* i *z* u *š* i *ž* ispred *č, ć, đ, lj, nj, š* i *ž* te u promjeni *č* u *š* ispred *t* odnosno *c* te u promjeni suglasnika *n* u *m* ispred *b* i *p*.

U ustaškom je poretku posljednja promjena u potpunosti napuštena, izuzev stranih riječi. Promjena *s* i *z* u *š* i *ž* ispred *č, ć, đ, lj, nj, š* i *ž* uglavnom je sačuvana. Nastupile su djelomične promjene u slučajevima kada je s jednačenjem po mjestu tvorbe udruženo i jednačenje po zvučnosti te ispadanje suglasnika u tvorbi riječi s nastavkom *-čić* (*obrazčić*) i prefiksima *bez-*, *iz-* (*izšarati*), *raz-* (*razžariti*) i *uz-* (*uzčuvati*). (Klaić 1942: 33–34)

U *Primorskom vjesniku* potvrđeni su primjeri: *iščekuje, učvršćenje, raštrkane* i *raščlaniti* koji predstavljaju otklon od korijenskoga pravopisa.

Drugo je načelo jednačenja suglasnika po mjestu tvorbe, *č* u *š* ispred *t* odnosno *c*, ostalo djelomično sačuvano osim u slučajevima kada se suglasnik *č* nađe ispred *t*, u nastavku *-tvo* (*junačtvo*, *uredništvo*). (Klaić 1942: 33–34)

Ipak, u promatranom korpusu novina, kada se suglasnik *č* nađe ispred *t* u nastavku *-tvo*, jednačenje se dosljedno provodi: *junaštva*, *radništvu*, *zajedništvo* i *zapovjedništvo*.

Dosljedno provođenje ove mijene potvrđujemo i sljedećim primjerima: *učvršćuje*, *navješćuje*, *budućnošću*, *čašću*, *odlučnošću*, *puščanih*, *žešća*, *mržnja*, *učvršćenju*, *sigurnošć*.

9.4. Ispadanje suglasnika

Korijenskim pisanjem propisano je kada se ne dopušta ispadanje suglasnika. U dotadašnjem je pravopisu ovo načelo obuhvaćalo suglasničke skupove *dd* i *zz*; suglasničke skupove u kojima su se dva jednaka suglasnika našla zajedno uslijed izjednačavanja; ispadanje suglasnika *d* i *t* ispred *c*, *č*, *ć* i *š* te ispadanje *d* i *t* u skupovima *stk*, *stl*, *stm*, *stn*, *štm*, *štn*, *štnj*, *zdn*, *ždnj*, *stb*, *stlj*, *stnj*, *štb*, *zdk*, *zdnj* i *ždk*.

Provedbena naredba dopušta ispadanje jednoga *d* u suglasničkoj skupini *dd*, no samo ako ono nema osobitoga govornoga značenja. Isto ne vrijedi i za suglasničku skupinu *zz*, stoga treba pisati *bezznačajan* ili *bezzvučan*. Nadalje, suglasnički skupovi u kojima su se dva jednaka suglasnika našla jedan uz drugoga uslijed jednačenja po zvučnosti ili po mjestu tvorbe, pišu se korijenski odnosno uvažavajući etimologiju riječi (*odjerati* ili *petdeset*).

Ispadanje suglasnika *d* i *t* ispred *c*, *č*, *ć* i *š* dopušteno je samo u nekim slučajevima, a ujedno je i najstrože kontrolirano. Prema tome, suglasnici *d* i *t* ispred *c*, *č*, *ć* i *š* ne smiju ispasti u sljedećim iznimkama:

I. u oblicima imenica na *-ka* i s nepostojanim *a*;

II. u tvorbi riječi:

a) ispred imenskih nastavaka *-ca* (*vratca*), *-ce* (*srdce*), *-čalo* (*gladčalo*), *-čanin* (*Mletčanin*), *-če* (*nahodče*), *-čica* (*motčica*), *-čić* (*sirotčići*), *-čina* (*plitčina*), *-čija* (*sudčija*), *-štija* (*gospodštija*) i *-ština* (*hrvatština*);

b) ispred glagolskog nastavka *-čati* (*gladčati*);

c) ispred priložnog nastavka *-ce* (*očigledce*);

d) te u složenicama s prefiksima *nad-* (*nadcarinar*), *od-* (*odčepiti*), *pod-* (*podcrtati*) i *pred-* (*predčitavati*).

Suglasnici *d* i *t* ostaju u skupovima *stk*, *stlj*, *stm*, *stn*, *štn*, *zdn*, *ždnj*, *stb*, *zdk* i *ždk*:

a) u oblicima imenica i pridjeva s nepostojanim *a* u primjerima poput *listka* ili *grozdka* te *kazalištni* ili *dvorištni*;

b) te ispred nastavaka *-ba* (*izvlastba*), *-bina* (*častbina*), *-ka* (*čeljustka*), *-kinja* (*fašistkinja*), *-nik* (*dužnostnik*), *-nica* (*dužnostnica*), *-nat* (*listnat*), *-noća* (*vrstnoća*), *-naest* (*šestnaest*), *-nost* (*nepropustnost*) i *-stvo* (*sudstvo*). (Klaić 1942: 34–36)

U Primorskom vjesniku je zabilježeno ispadanje suglasnika u sljedećim primjerima: u oblicima imenica s nastavkom *-ka* i nepostojanim *a* ako slijedi nastavak *c*, *k*: *srce*, *podaci* i *deseći*; u suglasničkoj skupini *stn* isred nastavka *-nik*: *bolesnik*, *vlasnik* i *dužnosnik*, te u riječima *pedeset* i *siroče*. U primjeru *sudca*, kao iznimci, suglasnik nije ispao.

9.5. O pisanju tuđih rieči

Poglavlje *O pisanju tuđih rieči* odnosi se na jednačenje po zvučnosti kod pisanja stranih riječi i pisanja glasa *j* u slučajevima kada se ono nađe između *i* i *a* te *i* i *e*. Tako je u knjižici propisano da se jednačenje po zvučnosti ne provodi ispred prefiksa *ab-*, *ob-* i *sub-*.

Glas *j* ne piše se između *i* i *a* u sljedećim slučajevima:

a) u riječima s prefiksom *dia-*;

b) u složenicama kao što su *patriarh* ili *patriarhalan*;

c) u vlastitim imenima poput *Diana*, *Juliana*, *Sebastian* ili *Dioklecian*;

d) u riječima s nastavkom *-abilan* (*variabilan*), *-acija* (*aviacija*), *-ada* (*triada*), *-ak* (*amoniak*), *-al* (*potencijal*), *-an* (*gvardian*), *-ar* (*breviar*), *-as* (*išias*), *-at* (*plagiat*) i *-azam* (*entuziazam*).

U Primorskom su vjesniku zabilježeni strani leksemi u kojima se bilježi glas *j* kada se našao između *i* i *a*:

a) u riječi s prefiksom *dia-*: *dijaliza*;

b) u složenici: *patrijarhalno*;

c) u vlastitom imenu: *Sofija*;

d) u riječima sa sljedećim nastavcima: *-acija (avijacija)*, *-al (potencijal)*, *-an (potencijalan, trivijalan)*, i *-izam (entuzijizam)*;

Nadalje, glas *j*, kada se nađe između *i* i *e*, ne piše se u ovim slučajevima:

a) u složenicama kao što su *dieceza*, *dieza* ili *dielektričan*;

b) u vlastitim imenima poput *Ariel*, *Daniel* ili *Gabriel*;

c) u riječima s nastavcima *-el*, *-ena*, *-er* i *-eta*;

d) te u nekim riječima poput *hierarhija*, *hieroglif*, *relief* ili *tantiema*. (Klaić 1942: 56–59)

U Primorskom je vjesniku zabilježen samo leksem *hijerarhijski* kao potvrda pisanja glasa *j* kada se nađe između *i* i *e*.

10. Leksik

Novi leksemi u jeziku gotovo su uvijek rezultat jezičnih mijena te povijesnih i društvenih zbivanja. (Muhvić-Dimanovski 2005: 91) Hrvatski je jezik oduvijek otvoren prema drugim jezicima i njihovim utjecajima. Ipak, tijekom povijesti, ovisno o razdobljima i političkim djelovanjima, bio je manje ili više otvoren u tom pogledu, a razdoblje NDH specifično je i u ovom aspektu. Iako su se vlasti svim silama trudile i težile jezičnom čistunstvu, pitanje je u kojoj su mjeri to postigle, odnosno nisu li sasvim slučajno stvorile suprotno.

Prethodno spomenutima, *Zakonskom odredbom o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova* te *Zakonskom odredbom o hrvatskom jeziku* određuje se da svi suci i stranke moraju upotrebljavati čisti hrvatski jezik, a tuđice izbjegavati te ih svugdje, gdje god je moguće, zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima, odnosno da ga nitko ni u kojoj prilici ne smije iskrivljavati ili nagrđivati. Dakle, zabranjuje se, u govoru ili pismu, upotrebljavati riječi koje ne odgovaraju duhu hrvatskoga jezika.

Jedno je od obilježja jezične politike u NDH, zagovaranje i težnja jezičnomu purizmu. O tom se fenomenu detaljnije govorilo o zasebnom poglavlju, no ovdje ga valja spomenuti u kontekstu rezultata koji su prikupljeni svojevrsnom analizom odabranog korpusa novina. Naime, u duhu i u skladu jezičnopolitičke prakse NDH očekuje se što „čišće“ leksičko stanje, no ono nije potvrđeno. Točnije, potpuno suprotno: analizom je leksema utvrđen velik broj tuđica, posebno srbizama kojima su se najviše protivili i odupirali. Zaključujemo da unatoč svim naporima i nastojanjima da se očisti jezik od nepoželjnih leksema, to zasigurno nije postignuto. Naprotiv, osim tuđica, u službenom je književnom jeziku unutar *Primorskoga vjesnika* utvrđen i niz oživljenica i novotvorenica. Dakako, oživljenice su i novotvorenice u NDH smatrane iznimno poželjnim i predstavljale su jedan od bitnijih načina putem kojeg su puristi bogatili leksik u duhu kakvog su zagovarali.

10.1. Oživljenice

U vrijeme NDH, oživljavanje leksema iz pasivnog leksika bio je najfrekventniji način za stvaranje „novih“ riječi i bogaćenje jezika. Na tom jezičnom blagu iz kojeg su ustaški puristi crpili nove riječi, može se zahvaliti preporodnim i popreporodnim leksikografima iz 19. stoljeća koji su u nastojanju oko leksičke obnove u svojim rječnicima skupili, a dijelom i stvorili, bogat

i vrijedan leksički korpus. Ti su leksemi u vrijeme NDH uvođeni u aktivni leksik, odnosno oživljavani na dva načina. Prvi je način oživljavanje izraza i značenja, dok je drugi oživljavanje izraza kojemu je pridruženo novo značenje. (Samardžija 2008: 75–77)

U Primorskom su vjesniku zabilježene niže navedene oživljenice koje su i unutar relevantne literature potvrđene upravo kao oživljenice. Smatra se da ih je tijekom analize zabilježen još neznatan broj, no zbog nesigurnosti njihova statusa, one se nisu našle na ovom popisu. Oživljenice koje su potvrđene i zabilježene više puta tijekom analize, ne upotrebljavaju se dosljedno, već se koriste oba spomenuta leksema.

dvobir – alternativa

probitak – interes

obrojiti – numerirati

djelatan – aktivan

ustrojba – organizacija

nastran – bizaran

preuredba – reforma

vrhovništvo – suverenitet

nazivlje – terminologija

prokop – tunel

samovlast – diktatura

vjerodajnica – akreditiv

malodobnica – maloljetnica

perovođa - zapisničar

dosuđena kazna - kaznena sankcija

10.2. Tuđice

Pojam tuđica u vrijeme NDH zapravo podrazumijeva posuđenice koje su unatoč svim purističkim nastojanjima bile vrlo zastupljene. Aktualni su jezikoslovci A. B. Klaić i K. Krstić upozoravali da je u tim purističkim čistkama iznimno važno sačuvati zdravu i razboritu mjeru, odnosno da potpuno čišćenje jezika nije moguće, a nije ni poželjno. Uz posuđenice, odnosno tuđice koje je lako prepoznati, u jeziku se „skrivaju“ i posuđenice koje nije lako prepoznati. Nekoliko je razloga zašto je to tako: fonološki su se i morfološki integrirale u jezični sustav tako da se njihovo strano podrijetlo može otkriti samo analizom etimologije; duže su vrijeme prihvaćene kao dio leksičko-semantičkog sustava; prisutne su u više jezika; nisu posuđene iz susjednih ili bliskih jezika; posuđene su iz jezika koji pripada istoj jezičnoj grani ili ne postoji domaća riječ kao sinonim kojom bi se mogla zamijeniti. (Thomas 1991: 68–69)

Prilikom nastojanja da se jezik očisti od tuđica, posebno srbizama, nerijetko je došlo i do većih pogrešaka. Pritom se misli da je iz jezika izbačena hrvatska riječ, a katkad i na to da je izbačena hrvatska riječ zamijenjena srpskom. Naravno, te su pogreške bile slučajne i nenamjerne, no nastale zbog nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezičnog korpusa, posebno povijesnog, ili zbog vođenja jezičnim osjećajem. Mogući je i razlog što su u tim „čistkama“ sudjelovali i ljudi različita govorna podrijetla i nejednaka jezičnog znanja. Kruno Krstić ističe da su mnoge riječi koje osjećamo ili doživljavamo srbizmima, zapravo hrvatske riječi ili iz starije književnosti ili iz hrvatskih štokavskih pokrajina. Točnije, radi se o leksemima koje su Hrvati zapostavili i zaboravili, a Srbi su ih od nas posudili i preuzeli iz štokavskih krajeva u kojim ih Hrvati i Srbi podjednako govore. (Samardžija 2008: 301–306)

Analizom je novina ustanovljeno da se uz prevlast srbizama često javljaju i druge tuđice, više ili manje prilagođene hrvatskom jeziku, no s obzirom na stanje i „atmosferu“ u državi druge tuđice nisu izazivale toliku odbojnost pa time nisu predstavljale ni toliki problem. Iako neki jezikoslovci ističu da posrijedi nije međusobna netrpeljivost ili neriješeni odnosi, sve neizravno, a u većini slučajeva i izravno, navodi upravo na taj zaključak. Točnije, da su svi ostali ciljevi i zadaće stavljeni po stranu, odnosno da slijede onaj primaran da se maknemo i odvojimo od svega srpskoga.

Da je otpor prema srbizmima posebno naglašen i ideološki obojen, potvrđuje i to što se s drugim tuđicama nije postupalo toliko radikalno. Krstić ističe da se potreba za uklanjanjem tuđica obična javlja u povijesnim razdobljima kada se općenito podiže narodna samosvijest, ponos i vjera u narodnu samobitnost. Svaki takav pokret, kada god se javio, podijelio je

književnike i ostale kulturne radnike u dvije skupine: one koji naginju potpunom jezičnom čistunstvu, i one druge koji najrazličitijim razlozima žele opravdati upotrebu tuđica. Naglašava da je prilikom takvih pokreta nužno očuvati osjećaj za mjeru, točnije sačuvati zlatnu sredinu. (Samardžija 2008: 301–306)

Upravo time dokazuje da se jezikoslovcima razumnih stavova i stručnih znanja trebalo prepustiti upravljanje nad jezičnim pitanjima i stvaranju jezične politike. Tada bismo doista mogli govoriti o brizi za hrvatski jezik, dok ovako samo možemo ustvrditi da je politika iskoristila jezik kao sredstvo za ostvarivanje vlastitih ciljeva.

Slijedi popis zabilježenih srbizama unutar promatranog korpusa. Za većinu izdvojenih leksema pronađeni su i zamjenski odnosno poželjni leksemi koje propisuje *Hrvatski državni ured za jezik* te su oni, tamo gdje postoje, navedeni s desne strane:

učestvovali - sudjelovali

saradnja - suradnja

stanovište

spisak – popis, iskaz

lični - osobni

milion

ubijstvo - ubojstvo

drugarica

hiljada

časovi – satovi

saobraćaj

aeroplan - zrakoplov

lična isprava - osobna

otadžbine

nauka - znanost

italijanski - talijanski

suglasnost – suglasnost, pristanak

letake - letke

ranije

ubistvo - ubojstvo

odjeljenje

pretstojnik

lice - osoba

stanica - postaja

uputstvo

hitno - žurno

na radu – u službi

podstrek

tačno - točno

krst - križ

raskrsnica

cifra – brojka

direktor – ravnatelj

fabrika – tvornica

komanda – zapovjedništvo

oficir – časnik

Zabilježeni su i leksemi s „nepodobnim“ tvorbenim nastavcima koji „zvuče“ kao srbizmi: *postizavanje, organizacionog, reacioneri, zajamčuje, saopćenje, saglasili, razjurivanje, koncentracionog, Ustaničke, bratoubilački, željkovani, sačinjavaju, iskravali, slobodarskim, fotografisati, analizati...*

Uz prevlast srbizama, zabilježen je i nemali broj:

germanizama: *Švaba, švapskih, komanda, kasarna, raport, oficir, šmajser, komandir*;

latinizama: *ultimatum, patrijarh, familija, delegat, moment, municija, milicija, historija, legionar*;

rusizama: *žitelj, rabota*;

turcizama: *talambas, tane, nišandžija, kundaci*;

galicizama: *klika, divizija, brigada bataljoni, bajonete, avijacija*;

te grecizama: *strategije, taktika, kalila*.

10.3. Neologizmi

Prema definiciji Vesne Muhvić-Dimanovski neologizmi su novonastale riječi koje su se pojavile u govoru, ali u njemu još nisu u potpunosti prihvaćene, odnosno još uvijek nisu „zaživjele“. (Muhvić-Dimanovski) Većina novotvorenica iz NDH gotovo da ni nije ušla u aktivnu upotrebu i svakodnevnu praksu jer su prema mišljenju struke i onako bile nepotrebne i isforsirane, ali i pogrešne. (Samardžija 2008: 77)

Slijedi popis neologizama utvrđenih analizom *Primorskoga vjesnika*; u lijevom se stupcu nalaze pronađeni novostvoreni leksemi dok su desno od njih njihova značenja.

bojna – garda

bojnica – bataljon

bojnik – major

brodopratnja – konvoj

brojidba – statistika

brzoglas – telefon

slikopis – fotografija

navjera – kredit

promičba/promidžba – propaganda

obstoynost – egzistencija

neženstvo – celibat

dvoynost – dualizam

razvitak – evolucija

stupanj – faza

poopćeno – generalno

neprekinutost – kontinuitet

uljudba – kultura

narodnjaštvo – nacionalizam

uzajamnost – solidarnost

posebnički – privatni

središnjica – centrala

natražnjak

uzdanica

Zanimljivo je, ali ne i iznenađujuće, da se većina ovih riječi ne zapisuje dosljedno. Riječi poput *bojna*, *brojība*, *navjera* i *uljudba* gdje god nalazimo u tom obliku, a gdje god u obliku kakav se koristio prije, a u vrijeme NDH je bio nepoželjan. Termin nepoželjan odnosi se na navedene riječi stranoga podrijetla koje su nove državne vlasti pokušale zamijeniti propisanim neologizmima (desni stupac). Također, nekoliko je neologizama navedenih u popisu zabilježeno samo jednom unutar analize korpusa što možemo objasniti pretpostavkom da je novinaru pala na pamet ta „zgodna“ riječ koju je negdje čuo pa ju je odlučio iskoristiti, no ona nije ušla u njegov aktivni leksik, stoga je kasnije više ne pronalazimo u novinama. Također, za lekseme *obstoynost* i *posebnički* primjećuje se da su upotrijebljeni u pogrešnom kontekstu, što potvrđuje da je narod općenito bio zbunjen silom svih jezičnih novina i nastojanja. Primjetno, i novinari ovoga Glasila, koji nisu poštivali ustašku normu, ipak su bili u doticaju s jezičnim zbivanjima i odredbama ustaške politike, stoga se može pretpostaviti da su neke od spomenutih omaški nastale jer su novinari nesvjesno usvojili neki leksem koji su propisale vlasti, a čijim se načelima i normama oni zapravo nisu služili.

11. Zaključak

Nezavisna Država Hrvatska samoprogllašena je u travnju 1941. te se odmah po njezinoj uspostavi započelo s rješavanjem jezičnih pitanja. Moguće razloge takvom pothvatu, u vremenima kada je štošta drugo bilo potrebnije rješavati, kontrolirati i ispravljati, valja tražiti u dugogodišnjoj potlačenosti i nagrđivanju hrvatskoga jezika, što se htjelo promijeniti. Spomenuti razlog kao i iskazana briga za jezik, u svojoj su biti vrlo plemeniti i potrebni, no gotovo zanemarivi uzevši u obzir kako su i na koji način ustaške vlasti provodile svoje mjere. Određene su intervencije oko očuvanja jezika zasigurno bile potrebne, no u odredbama i naredbama koje su se izdavale u tu svrhu često nije bilo ni prave mjere ni zdravog razuma.

Rješavanje je jezičnih pitanja pripalo pod zadatak Hrvatskog državnog ureda za jezik, čija je glavna dužnost i cilj bio paziti na pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika u javnoj upotrebi. Primarna je i naglašena odrednica jezične politike ustaške vlasti težnja jezičnom purizmu koji je posebno izražen u naglašavanju razlikovnosti hrvatskoga i srpskoga jezika te uklanjanju srbizama iz hrvatskoga jezika pod krinkom opće tendencije čišćenja jezika od svih stranih elemenata. Takvi su zahtjevi rezultirali i opsežnijim promjenama na leksičkoj razini. U jeziku dolazi do velikog porasta novotvorenica koje su vlasti propisivale kao pogodne zamjene za srbizme, unatoč velikom broju i drugih tuđica, odnosno posuđenica iz drugih jezika. Te su novotvorenice, prema stavovima jezikoslovaca, bile nepotrebne i nefunkcionalne, stoga većina njih nije ni zaživjela u aktivnom jeziku. Uz porast novotvorenica, porastao je i broj oživljenica za kojima se također posezalo kako bi se zamijenile nepoželjne riječi. Spomenuta nastojanja vode ka jednom zaključku: glavni je cilj, predstavljen kao iskazivanje brige za potlačeni jezik, bio odmicanje i izbacivanje svega srpskoga; naglašavanje razlikovnosti dvaju jezika te gotovo otvoreno iskazivanje netrpeljivosti.

Unatoč žarkim nastojanjima ustaških vlasti da se na cijelom području države primijene i provode zakonske odredbe i naredbe, na primjeru novina *Primorski vjesnik* dokazano je kako je bilo moguće u potpunosti ostati izvan domene pridržavanja tih odredaba i kontrola vlasti. Provedenom je analizom utvrđeno da gotovo ni jedna promatrana mijena nije provedena u skladu s jezičnim savjetima propisanim *Korienskim pisanjem* koje je služilo kao putokaz kako pravilno pisati. Dakako, valja imati na umu da je riječ o novinama koje nisu bile pod izravnom ustaškom vlašću; točnije, područje je Rijeke u to vrijeme bilo pod vlašću fašističke Italije.

Ovim se radom nastojalo utvrditi u kojoj su mjeri novine iz totalitarnoga režima bile bliske jezičnoj politici tadašnjeg hrvatskog totalitarnoga režima. Zaključujemo: jezičnim se rješenjima unutar *Primorskoga vjesnika* ne krše ustaške odredbene i provedbene naredbe, već se samo ne pridržavaju ustaške jezične politike, iako je politika Italije u to vrijeme, kao pokroviteljice Nezavisne Države Hrvatske, bila bliska onoj ustaškoj.

12. Literatura

- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Giron, Antun. 2004. *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*. Adamić. Rijeka.
- Katičić, Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Školska knjiga. Zagreb.
- Klaić, Bratoljub Adolf. 1942. *Koriensko pisanje*. Hrvatski državni ured za jezik. Zagreb.
- Labus, Alan. 2011. *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Plejada. Zagreb.
- Lemaić, Marina; Njari, Denis. 2010. *Dva hrvatska korijenska pravopisa*. Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis. 4, 4; 223–23.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb.
http://www.hercegbosna.org/STARO/download-hr/Matkovic_Povijest_NDH.pdf (2017- 08-02) (Pristupljeno 2. rujna 2021.)
- Mićanović, Krešimir. 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Disput. Zagreb.
- Moravček, Goran. 2006. *Između mita i povijesti*. Adamić. Rijeka.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna. 2005. *Neologizmi – problemi teorije i primjene*. FF Press. Zagreb.
- Oczkova, Barbara. 2010. *Hrvati i njihov jezik*. Školska knjiga. Zagreb.
- Rajić, Ljubiša. 1984. *Teorijske osnove planiranja jezika. Jezik u savremenoj komunikaciji*. Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu. Beograd.
- Rešetar, Tamara. 2019. *Jezična politika Nezavisne Države Hrvatske (Istraživanje na varaždinskim novinama Hrvatsko jedinstvo)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. Rijeka. 53. str.
- Samardžija, Marko. 1993. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- Samardžija, Marko. 1993. *Jezični purizam u NDH*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb
- Samardžija, Marko. 2008. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

Samardžija, Marko. 2012. *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)*. Školska knjiga. Zagreb.

Škiljan, Dubravko. 1988. *Jezična politika*. Naprijed. Zagreb.

Thomas, George. 1991. *Linguistic purism*. Longman Inc. New York.

Tusić, Nikola. 2015. *Hrvatski jezični purizam pod globalizacijskim pritiskom*. Diplomski rad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 68. str.

Vlašić, Marija. 2012. *Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju*. Prag: Filozofická fakulta Univerzity. Karlovy.

Nezavisna Država Hrvatska. 2000. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

Rimski ugovori. 2000. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

Trojni pakt. 2000. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.

Izvori:

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 3 od 24. kolovoza 1941., str. 2. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 4 od 31. kolovoza 1941., str. 1. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 6 od 14. rujna 1941., str. 1. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 7 od 21. rujna 1941., str. 6. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 8-9 od 5. listopada 1941., str. 9. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD I. Broj 11 od 19. listopada 1941., str. 4. (Primorski vjesnik 1941. Petra Strčića)

Primorski vjesnik. GOD II. Broj 128 od 21. lipnja 1944.

Primorski vjesnik. GOD II. Broj 129 od 18. srpnja 1944.

Primorski vjesnik. GOD II. Broj 130 od 3. kolovoza 1944.

Primorski vjesnik. GOD II. Broj 131 od 16. kolovoza 1944.

Primorski vjesnik. GOD II. Broj 132 od 29. kolovoza 1944.
Primorski vjesnik. GOD II. Broj 133 od 8. rujna 1944.
Primorski vjesnik. GOD II. Broj 134 od 19. rujna 1944.
Primorski vjesnik. GOD II. Broj 135 od 3. listopada 1944.
Primorski vjesnik. GOD II. Broj 137 od 4. studenog 1944.
Primorski vjesnik. GOD II. Broj 139 od 3. prosinca 1944.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 140 od 19. siječnja 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 141 od 4. veljače 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj od 142 20. veljače 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 143 od 7. ožujka 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 144 od 19. ožujka 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 145 od 31. ožujka 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 146 od 21. travnja 1945.
Primorski vjesnik. GOD III. Broj 147 od 1. svibnja 1945.

Internetski izvori:

<https://libraries.uniri.hr/cgi-bin/unilib.cgi?form=D1941004104> (Pristupljeno 8. rujna 2021.)

<http://fluminensia.org/rijeka-pod-italijom> (Pristupljeno 16. rujna 2021.)

<http://fluminensia.org/rijeka-jedan-grad-devet-drzava> (Pristupljeno 17. rujna 2021.)

13. Sažetak

Rad naslovljen *Jezična politika u NDH na primjeru novina Primorski vjesnik* podijeljen je u dva dijela. Prvi se dio rada odnosi na povijesne i teorijske činjenice potrebne za kontekstualiziranje drugoga dijela rada. U tom se dijelu daje pregled i kontekst uspostave države te događaja koji su joj prethodili; govori se o pokušaju uspostave ustaške vlasti na širem riječkom području, što nije bilo ostvarivo zbog potpisivanja Rimskih ugovora. Nadalje, donose se informacije o kontroli i cenzuri tadašnjih tiskovina. Slijede poglavlja u kojima se objašnjavaju odrednice ustaške jezične politike, a posebno fenomen radikalnoga jezičnoga purizma kao dominantne odrednice takve politike. Drugi je dio rada analitičko-istraživački te prikazuje jezičnu analizu koja obuhvaća: refleks jata, jednačenje po mjestu tvorbe, jednačenje po zvučnosti, ispadanje suglasnika, bilježenje stranih riječi te heterogenost leksičke razine. Iako Rijeka nije bila pod izravnom ustaškom vlašću, bila je svakako pod vlašću i kontrolom totalitarnih talijanskih vlasti, kojima, nasreću, kako je jezična analiza pokazala – nije bilo toliko stalo do djelovanja lokalnih novina.

Ključne riječi: jezična politika, Nezavisna Država Hrvatska, Primorski vjesnik, jezični purizam, leksik

The work, titled *Language policy in the Independent State of Croatia, examined in the Primorski vjesnik gazette*, is divided into two parts. The first part refers to the historical and theoretical facts needed to contextualize the second part of the work. This part offers a review and the context of the establishment of the state, as well as of the events that preceded it; it deals with the attempt of establishment of Ustaša authority over the broader Rijeka area, which was not feasible due to the conclusion of the Treaties of Rome. Furthermore, we inquire into the control over and the censoring of the press at the time. The second part of the work is analytical research and it presents a linguistic analysis which includes: yat reflex, assimilation by place of articulation, assimilation by voice, dissimilation, orthography of foreign words and heterogeneity of the lexical level. Although Rijeka was not directly under the Ustaša government, it certainly was under the authority and control of the Italian totalitarian regime, which, fortunately, as the analysis has shown – did not particularly care about the local press.

Key Words: language policy, Independent State of Croatia, Primorski vjesnik, linguistic purism, lexicon